

نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی (با تأکید بر فرهنگ و میراث فرهنگی)^۱

* طاهره ایشانی

E-mail: Tahereh.ishany@gmail.com

** منیژه حاجی حسین

E-mail: manijeh_m20@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۸/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۳/۴

چکیده

در روزگار کنونی که انبوه اطلاعات گوناگون از دروازه‌های اطلاعاتی مختلف ورود می‌کند؛ اولین جامعه‌ی رسمی آموزشی برای کودکان، مدرسه و کتاب‌های درسی است. آموزش کودکان برای شناخت هویت و حفظ و ارتقای هویت ملی مهم است، زیرا کودکان سرمایه‌ها و آینده‌سازان کشور هستند. هدف این پژوهش بررسی مؤلفه‌های هویت ملی با تأکید بر فرهنگ و میراث فرهنگی در متون درسی کتاب «فارسی بخوانیم» دوره اول ابتدایی است. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا است. جامعه‌ی آماری این تحقیق متون کتاب‌های «فارسی بخوانیم» دوره اول ابتدایی (پایه اول تا سوم) آموزش و پرورش سال ۱۳۹۳-۱۳۹۴ است و داده‌های تحقیق با بهره‌گیری از آمار توصیفی تحلیل شده‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد میزان توجه متون کتاب فارسی به مؤلفه‌ی هویت ملی در سه پایه‌ی بررسی شده یکسان نیست و بیشترین فراوانی این مؤلفه را پایه اول دبستان به خود اختصاص داده؛ درحالی‌که در کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی، با این که کودک تسلط بیشتری بر خواندن و نوشتن دارد و قدرت تحلیل و استنباط او نسبت به سال اول بیشتر شده، توجه به مضامین مرتبط با هویت ملی تقلیل یافته است. همچنین یافته‌های این پژوهش در بررسی میزان فراوانی شاخص‌های فرهنگ و میراث فرهنگی در کتاب‌های یاد شده حاکی از این است که از مؤلفه‌ی آشنایی با فرهنگ و روش زندگی اسلامی بیش از سایر شاخص‌ها در متون استفاده شده است.

کلید واژه‌ها: هویت ملی، فرهنگ و میراث فرهنگی، کودکان، دوره اول ابتدایی.

۱. مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد با عنوان «نقش متون درسی کتاب بخوانیم دوره اول دبستان در

شکل‌گیری هویت کودکان ایرانی» از دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران در سال ۱۳۹۴ است.

* استادیار زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، نویسنده مسئول

** کارشناسی ارشد مدیریت امور فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران

مقدمه و طرح مسأله

انسان‌ها از دیرباز به دنبال دست‌آوردن ویژگی‌های منحصر به فرد و تمایزگذاری بین خود و دیگران، برای به دست آوردن هویت مستقل و درونی و هم‌چنین کسب هویتی بیرونی و جهانی تلاش کرده‌اند. هویت، عناصر و مؤلفه‌های خاصی دارد، یکی از آن‌ها «هویت ملی» است. یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن «فرهنگ و میراث فرهنگی» است. آموزش کودکان در رابطه با این مؤلفه می‌تواند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد. اگر آشنایی با فرهنگ و میراث فرهنگی و نهادینه‌سازی هویت با آموزش‌های صحیح شکل گیرد به‌عنوان عاملی مهم در تقویت هویت ملی می‌تواند ایفاگر نقش‌های فرهنگی و تمدن‌ساز در آینده کودکان باشد. «تأکید بر اهمیت هویت ملی و میراث فرهنگی در آموزش کودکان و نوجوانان و به طور کلی ارتقای سطح هویت ملی بقدری مهم است که در سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از اهداف استراتژیک در نظر گرفته شده است» (صالحی‌امیری، ۱۳۸۷: ۸). حال باید دید در عصر حاضر با سوگیری به جهانی شدن اتفاق مهمی که ممکن است روی دهد این است که جامعه، عناصر هویت‌ساز خود را خارج از مرزهای ملی جست‌وجو کند. لذا در این میان «هویت ملی» بیشترین آسیب را خواهد دید و چنانچه مسأله مهمی چون «هویت» در متون درسی گنجانده نشده باشد، بر زندگی حال و آینده افراد جامعه می‌تواند تأثیراتی داشته باشد و از آنجا که ارتقا سطح هویت ملی، از سطح آموزش‌های ابتدایی کودکان آغاز می‌شود، با توجه به این مسأله چه بسا بسیاری از مشکلات هویتی جامعه نیز حل خواهد شد.

سؤال تحقیق

محتوای داستان‌ها و حکایت‌های مندرج در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به چه میزان در برگیرنده مضامینی است که بتوانند در آشناکردن دانش‌آموزان با هویت ملی به‌طور عام و فرهنگ و میراث فرهنگی به‌طور خاص نقش ایفا کند؟

چارچوب نظری و مفهومی

برای پاسخ به پرسش مطرح شده لازم است مفاهیم «هویت»، هویت ملی، هویت فرهنگی، فرهنگ و میراث فرهنگی تعریف شود. «هویت را می‌شود چنین تعریف کرد: «انسان‌ها موجودات خودآگاه هستند و نسبت به ویژگی‌ها، اعتقادات، تمایلات، احساسات و ذهنیات خود، آگاهی دارند و می‌توانند خود را معرفی کنند و آنچه معرفی

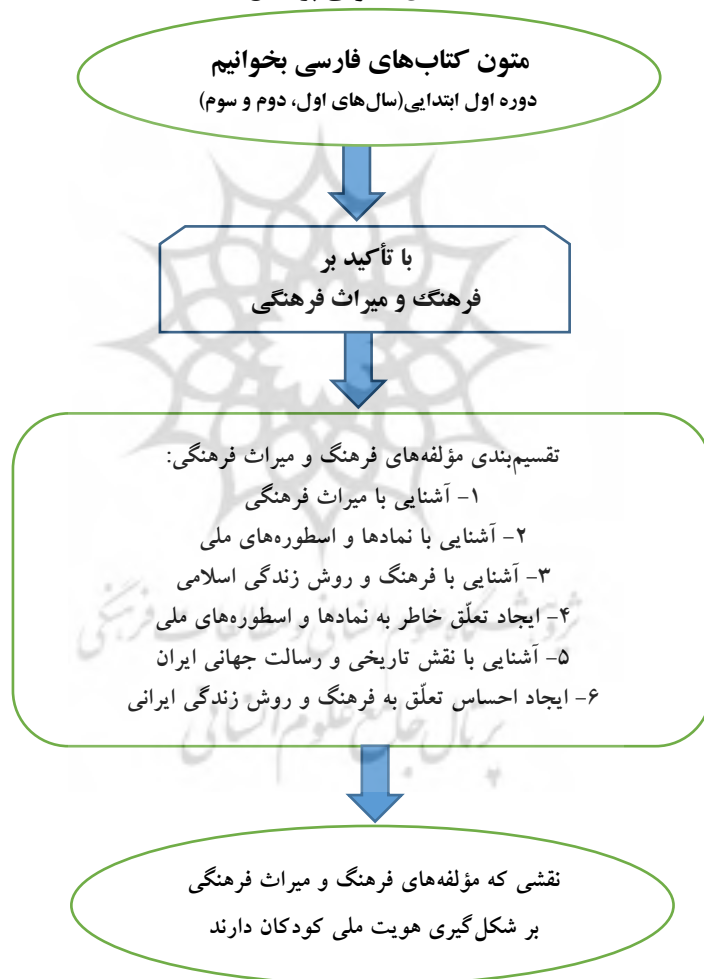
می‌دارند همان هویت آنان است» (ابوالحسنی، ۱۳۸۸: ۲۵). هم‌چنین «هویت ملی وابستگی فرد به جامعه‌ی ملی را نشان می‌دهد و وقتی شکل می‌گیرد که تمامی اعضای جامعه، تصویر درستی از اجزای سازنده آن داشته باشند، زیرا هویت افراد در متن اجتماع و فرهنگ شکل می‌گیرد» (ذوالفقاری، ۱۳۸۶: ۳۰). درباره هویت فرهنگی نیز می‌توان گفت «پیوند میان هویت و فرهنگ چنان عمیق است که اغلب هویت را پدیده‌ای فرهنگی می‌دانند و برای فرهنگ، وجه مستقلی در هویت قائل می‌شوند» (روح‌الامینی، ۱۳۷۹: ۲۸). و یا این‌که «فرهنگ و میراث فرهنگی یک ملت، کلیت زنده و پویای خلاقیت انسانی آن ملت است، شاخص‌های مهم آن شامل آیین‌ها و سنت‌های عام، جشن‌ها و اعیاد، ارزش‌های سنتی، لباس و طرز پوشش، معماری بناها و مکان‌ها، رسوم، عرف و هنرهای ملی و بومی هستند» (حاجیانی، ۱۳۸۷: ۲۰۵).

گفتنی است در این پژوهش برای تعیین ابعاد هویت ملی از شاخص‌ها و ابعاد و مؤلفه‌هایی که توسط دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی و کارگروه تدوین شاخص‌های فرهنگی در مهرماه سال ۱۳۸۹ ارائه شده و شامل «زبان و ادبیات فارسی، تاریخ، سرزمین، فرهنگ و میراث فرهنگی، امور اجتماعی و سیاسی» (شاخص‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی، ۱۳۸۹: ۸) است؛ استفاده شده که مؤلفه فرهنگ و میراث فرهنگی را در شش شاخص بخش نموده است که در مدل مفهومی نشان داده شده است. هم‌چنین از میان پژوهشگران ایرانی «ابراهیم حاجیانی در تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در سال ۱۳۷۹ هویت ملی ایرانیان را به هفت محور اجتماعی، تاریخی، جغرافیا، سیاسی، مذهبی، فرهنگی و زبانی تقسیم کرده است» (حاجیانی، ۱۳۸۷: ۲۱۸).

«نظریه هویت را هنری تاجفل روان‌شناس اجتماعی انگلیسی به همراه ترنر در سال ۱۹۹۷ مطرح کردند. در تئوری هویت تاجفل و ترنر یک شخص تنها یک «خود شخصی» ندارد، بلکه دارای چندین خود است که با چرخه‌های عضویت گروهی هم‌خونی دارد، زمینه‌های متفاوت اجتماعی ممکن است یک شخص را به فکر کردن، احساس کردن، عمل کردن بر مبنای خود شخصی، خانوادگی یا ملی‌اش برانگیزد» (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷). یکی دیگر از مؤلفه‌های مورد نظر تاجفل در تقسیم‌بندی هویت، مؤلفه «فرهنگ» است. هم‌چنین «لوکمان و برگر نیز بر این نظر هستند که هویت در جریان فرایند اجتماعی شدن شکل می‌گیرد، باقی می‌ماند، تغییر می‌کند و یا حتی از نو شکل می‌گیرد. با این رویکرد می‌توان هویت را حاصل دیالکتیک واقعیت ذهنی و

واقعیت عینی دانست که در برابر ساختارهای اجتماعی معین واکنش نشان داده و موجب حفظ، تغییر یا شکل‌گیری مجدد ساختارهای اجتماعی می‌شود» (پیتر برگر و توماس لاکمن، ۱۳۸۷: ۲۳۶). «دیوید میلر نیز، پنج بعد برای ملیت و هویت ملی در نظر می‌گیرد، که یکی از ابعاد مهم آن بعد فرهنگی است» (میلر، ۱۳۸۳: ۱۷) در مقاله حاضر ابعاد تحقیق از تقسیم‌بندی‌های نظریه‌پردازان؛ تاجفل، دیوید میلر، لوکمان و برگر اقتباس شده است.

مدل مفهومی پژوهش

پیشینه تحقیق

به اجمال به برخی از تحقیقات مرتبط اشاره می‌شود.

- در تحقیقی که شاهسنی در سال ۱۳۸۶ بر روی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی انجام داد به این نتیجه رسید که در این کتاب‌ها ارزش‌های دینی و سیاسی دارای بیشترین فراوانی هستند و از طرف دیگر، فراوانی ارزش‌های ملی مشتمل بر شناخت میراث فرهنگی و آثار باستانی ایران، شناخت شخصیت‌های ملی و احترام به میهن کمتر از حد انتظار بوده و ضرورت بازنگری جدی در این مورد احساس می‌شود.

- در تحقیق دیگری که صالحی و شکیباییان در سال ۱۳۸۶ با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در ۲۷ جلد کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی با هدف توصیف میزان توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم مرتبط با هویت ملی انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده و درس‌ها، صفحات و تصاویر کتب درسی این دوره، در زمینه شکل‌دهی هویت ملی در نسل جدید، نقش بسیار کم‌رنگی ایفا کرده‌اند.

- در تحقیقی با عنوان هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه استان اصفهان در سال ۱۳۸۹، منصور حقیقتیان به این نتیجه رسیده است که بین هویت ملی دانش‌آموزان و رشته تحصیلی آن‌ها رابطه معنی‌داری وجود دارد، ولی بین محتوای کتاب‌های درسی یا برنامه‌های آموزشی و پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده و هویت ملی دانش‌آموزان رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

- در تحقیق دیگری که با هدف سنجش هویت ملی در میان دانش‌آموزان دوره ابتدایی در سال ۱۳۹۰ بر مبنای شناخت تصویری کتاب‌های درسی توسط مهدی دوستی انجام شد؛ وی به این نتیجه رسید که هویت در میان دانش‌آموزان دوره ابتدایی در وضعیت مطلوبی قرار دارد.

- تحقیقی دیگر با عنوان جایگاه هویت در نظام آموزش و پرورش ایران که در سال ۱۳۸۸ توسط مهدی لقمان‌نیا صورت گرفته است نشان می‌دهد، هویت ملی در نظام آموزشی ایران جایگاه مطلوبی ندارد و با توجه به تأثیرگذار بودن این مقوله، در سایر زمینه‌هایی که به توسعه و تحکیم کشور مربوط است، نیاز به تجدیدنظر و بازاندیشی دارد.

روش تحقیق و جامعه آماری

در این تحقیق از روش توصیفی، استنباطی و یا تحلیل پدیده در متن (مقوله‌بندی)

استفاده شده و ابزار گردآوری اطلاعات شامل فیش در روش اسنادی و چک‌لیست در تحلیل محتوا است.

جامعه آماری این تحقیق متون کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۳ است، که توسط دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، تألیف و چاپ شده است. نمونه آماری‌ای که در این تحقیق استفاده شده، متون کتاب‌های درسی فارسی بخوانیم، پایه‌های اول تا سوم هستند، که براساس عملیات برش، محتوای این سه پایه به چهار بخش متن، تصویر، پرسش و فعالیت تقسیم شده، اما به علت گسترده شدن موارد مورد تحلیل و مجال اندک این مقاله، از میان این بخش‌ها در این پژوهش صرفاً به بخش متون به‌عنوان نمونه آماری پرداخته شده است. داده‌های تحقیق نیز با بهره‌گیری از آمار توصیفی تحلیل شده‌اند.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

آموزش و پرورش به‌عنوان دومین نهاد پس از خانواده، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان دارد و در نظام آموزشی کشور، کتاب‌های درسی به‌طور متمرکز محور کار مدارس هستند. بنابراین، توجه به محتوای کتاب‌های درسی در جهت پرورش و تقویت هویت ملی دانش‌آموزان امری بسیار مهم است. از این‌رو در این تحقیق، به بررسی «تحلیل محتوای» متون کتاب دوره اول ابتدایی پرداخته شده و ابزار مورد استفاده نیز دو چک‌لیست است که برپایه مبانی نظری تحقیق تنظیم شده‌اند که در آن، نویسندگان این مقاله براساس ابعاد هویت ملی و شاخص‌های حفظ میراث فرهنگی و ارتقای فرهنگ به بررسی محتوای کتاب‌های مورد نظر می‌پردازند و پس از استخراج مضامین مرتبط با موارد مورد نظر، آن‌ها را به‌صورت داده در جداول و نمودارهایی ارائه و سپس تحلیل می‌کنند. در این پژوهش چک‌لیست اول (هویت ملی) دارای ابعاد ۱- حفظ زبان و ادبیات فارسی، ۲- احساس تعلق خاطر تاریخی، ۳- حفظ سرزمین، ۴- حفظ همبستگی اجتماعی، ۵- حفظ میراث فرهنگی و ارتقای فرهنگ است و چک‌لیست دوم (فرهنگ و میراث فرهنگی) شامل شاخص‌های ۱- آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی، ۲- تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی، ۳- آشنایی با فرهنگ و روش زندگی اسلامی، ۴- احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی ایرانی، ۵- تلقی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران و ۶- آشنایی با میراث فرهنگی است.

توصیف متغیرهای تحقیق

متغیرهای این تحقیق شامل: ۱- متغیر مستقل «متون کتاب بخوانیم دوره اول ابتدایی» و ۲- متغیر وابسته «هویت ملی با تأکید بر میراث فرهنگی» است.

توصیف متغیر مستقل «متون کتاب بخوانیم دوره اول ابتدایی»

متون کتاب فارسی بخوانیم پایه اول دبستان شامل عناوین «نگاره‌ها، آموزش نشانه‌ها، روان‌خوانی و با هم بخوانیم» و کتاب‌های فارسی بخوانیم پایه دوم و پایه سوم شامل عناوین «دروس، بخوان و حفظ کن، بخوان و بیندیش، حکایات، ستایش و نیایش» هستند. در این پژوهش ابتدا طبق موضوع‌بندی کتاب‌های هر یک از پایه‌ها، جداول میزان فراوانی عناوین ارائه و سپس میزان فراوانی متغیر وابسته در آن‌ها بررسی شده است.

جدول ۱-۲: میزان فراوانی متغیر مستقل برحسب عناوین در کتاب فارسی بخوانیم پایه اول

ردیف	واحد ثبت شده عناوین پایه اول دبستان	فراوانی	درصد
۱	نگاره‌ها	۱۱	۲۲
۲	آموزش نشانه	۲۳	۴۶
۳	روان‌خوانی	۷	۱۴
۴	با هم بخوانیم	۹	۱۸
۵	مجموع	۵۰	۱۰۰

جدول ۱-۲- نشان می‌دهد در پایه اول کتاب فارسی بخوانیم از ۵۰ واحد ثبت شده مربوط به عناوین متغیر مستقل، ۴۶ درصد مربوط به «آموزش نشانه» با بیشترین فراوانی و کمترین فراوانی شامل ۱۴ درصد روان‌خوانی و ۱۸ درصد با هم بخوانیم است، این آمار مشخص می‌کند در پایه اول تحصیل بیشترین توجه به مبحث آموزش نشانه‌ها و توجه کمتر به روان‌خوانی و با هم بخوانیم شده است. چون پایه اولی‌ها در ابتدای تحصیل هنوز خواندن و نوشتن فرانگرفته‌اند و نشانه‌ها و نگاره‌ها بسیار تأثیرگذارند، میزان توجه به نشانه‌ها و نگاره‌ها با فراوانی متوسط در کتاب (۲۲ درصد) رعایت شده است و می‌تواند در انتقال مفاهیم فرهنگی عملکرد خوبی داشته باشد.

جدول ۲-۲: میزان فراوانی متغیر مستقل برحسب عناوین در کتاب فارسی بخوانیم پایه دوم

ردیف	واحد ثبت پایه دوم دبستان	فراوانی	درصد
۱	ستایش و نیایش	۲	۵
۲	دروس	۱۸	۴۶

۳	بخوان و بیندیش	۶	۱۵
۴	بخوان و حفظ کن	۸	۲۰
۵	حکایات	۵	۱۲
۶	مجموع	۳۹	۱۰۰

نتایج جدول ۲-۲ نشانگر این است که در کتاب فارسی بخوانیم پایه دوم دبستان بیشترین توجه متغیر مستقل با ۴۶ درصد به دروس شده است که باید دید چند درصد آن به هویت پرداخته است.

جدول ۲-۳: میزان فراوانی متغیر مستقل بر حسب عناوین در متون کتاب فارسی بخوانیم پایه سوم

ردیف	واحد ثبت پایه سوم	فراوانی	درصد
۱	ستایش و نیایش	۲	۵
۲	دروس	۱۶	۴۶
۳	بخوان و بیندیش	۷	۲۰
۴	بخوان و حفظ کن	۷	۲۰
۵	حکایات	۳	۹
۶	مجموع	۳۵	۱۰۰

نتایج جدول ۲-۳ نشان دهنده این است که در کتاب فارسی بخوانیم پایه سوم با این که بخش حکایات بسیار موجز و جذاب می‌باشند و فراگیری آنها برای دانش‌آموزان دبستانی سهل است ولی فراوانی کمی را در کتاب دارند.

توصیف متغیر وابسته «هویت ملی» پژوهشگران علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در جداول ذیل، محتوای کل کتاب‌های دوره اول ابتدایی بر حسب میزان فراوانی متغیر وابسته «هویت ملی» و هم‌چنین میزان فراوانی این متغیر بر اساس پنج بعد آن که شامل ابعاد «زبان و ادبیات فارسی، تاریخ، سرزمین، امور اجتماعی و فرهنگ و میراث فرهنگی» هستند و نیز چگونگی میزان توزیع آن‌ها به تفکیک سال‌های تحصیلی بررسی شده‌اند.

جدول ۲-۴: جدول میزان فراوانی مضامین مرتبط با هویت ملی به تفکیک سال‌های تحصیلی

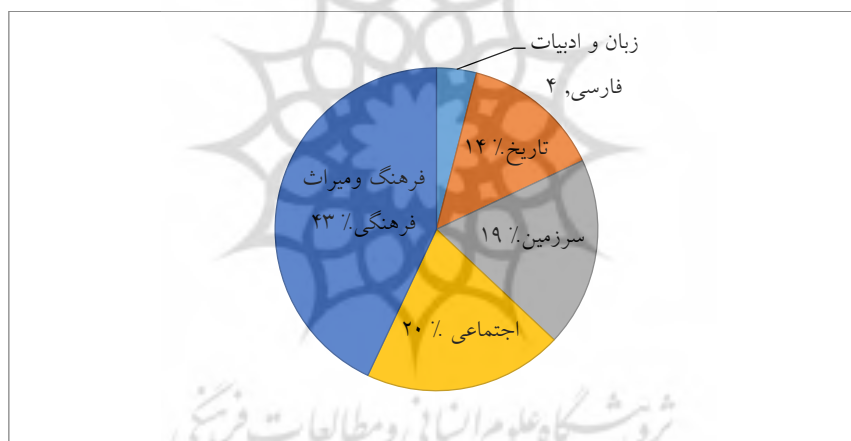
ردیف	متغیر	واحد ثبت شده	درصد
۱	پایه اول دبستان	۱۸	۴۱
۲	پایه دوم دبستان	۱۶	۳۶

۳	پایه سوم دبستان	۱۰	۲۳
۴	مجموع	۴۴	۱۰۰

جدول ۲-۵: میزان فراوانی مؤلفه هویت ملی برحسب ابعاد آن در کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی

ردیف	ابعاد هویت ملی	فراوانی	درصد
۱	زبان و ادبیات فارسی	۶	۴
۲	تاریخ	۱۹	۱۴
۳	سرزمین	۲۷	۱۹
۴	امور اجتماعی	۳۰	۲۰
۵	فرهنگ و میراث فرهنگی	۶۲	۴۳
۶	جمع	۱۴۴	۱۰۰

نمودار ۲-۵: میزان فراوانی مؤلفه هویت ملی

بررسی جدول ۲-۵ بیان می‌دارد که از مجموع ۱۴۴ واحد ثبت شده مربوط به ابعاد هویت ملی در دوره اول ابتدایی (پایه اول، پایه دوم و پایه سوم)، ۶ واحد به بعد زبان و ادبیات فارسی، ۱۹ واحد به تاریخ، ۲۷ واحد به سرزمین، ۳۰ واحد به اجتماع و ۶۲ واحد به فرهنگ و میراث فرهنگی اختصاص دارد. هم‌چنین نمودار ۲-۵ نشان می‌دهد از ۱۰۰ درصد واحدهای ثبت شده، شاخص‌های مؤلفه فرهنگ و میراث فرهنگی با ۴۳ درصد حداکثر درصدهای واحدهای ثبت شده و مؤلفه زبان و ادبیات فارسی با ۴ درصد کمترین واحد ثبت شده را به خود اختصاص داده‌اند. برای مثال در درس «از

کلاس ما چه خبر»، صفحه ۱۲ در پایه اول: کمله «امام» و «پرچم» را به کودکان آموزش می‌دهد، امام خمینی (ره) رهبر انقلاب اسلامی ایران یکی از بزرگان فرهنگی ایران است. فردی که بر عقاید و فرهنگ مردم تأثیر بسیار گذاشت. پرچم هم به‌عنوان نماد هویت ملی کشور است و نشانی واحد از کل سرزمین دارد. با توجه به ابعاد مدنظر تحقیق می‌توان چنین بیان کرد که در بعد سرزمین، مؤلفه پرچم هویت‌بخش است در بعد تاریخی آشنایی با حکمای ایرانی و آگاهی و شناخت شخصیت‌های تاریخی و بعد فرهنگ و میراث فرهنگی تلقی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران را نشان می‌دهد و هم چنین مؤلفه آشنایی با نمادهای ملی را دربر دارد. و در مثالی دیگر در درس «نوروز در خانه ما»، صفحه ۲۱: کلمات (قرآن، جانماز، اذان، مسجد) کودک را به یاد نماز می‌اندازد همان‌گونه که طی سال‌های اخیر شاهد هستیم، «جهانی‌شدن» تأثیر بسیار زیادی بر روی هویت دارد و در پی آن بروز آثار تهاجم فرهنگی و شکل‌گیری بحران هویت به‌صورت تعارضات و تناقضات رفتاری و انحراف از معیارهای اصیل جامعه دارد، لزوم بازگشت به خویشتن، حفظ و تقویت هویت را ایجاب می‌کند. نماز به‌عنوان ستون دین مبین اسلام و به‌ویژه نقش آن در ارتباط با مبدأ هستی و توجه به حقیقت حیات می‌تواند در ایجاد هویت و سازندگی کودکان نقش بسزایی داشته. افزایش مشارکت اجتماعی در نمازهای جماعت، احساس وجود انسجام، همبستگی و همدلی بین مردم ایران را به کودکان یادآور می‌شود و در بعد اجتماعی در شکل‌گیری هویت کودکان تأثیرگذار است و هم چنین در بعد فرهنگ و میراث فرهنگی مد نظر در پژوهش حاضر، مؤلفه‌های آشنایی و احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی ایرانی - اسلامی را هم دربردارد. و درس «ایران»، صفحه ۴۴ در پایه اول:

آباد آباد

ایران آباد

بیدار بیدار

ایرانی بیدار

در اینجا دو بعد از بعدها مدنظر پژوهش مستقیم و واضح دیده می‌شود، یکی از مؤلفه علاقه و افتخار به مرز و بوم ایران در بعد سرزمین که در قالب خواستن آبادانی برای وطن است چنانچه «ایران آباد» را به‌صورت دعایی و آرزو، برای آبادانی ایران خواند و هم به‌صورت ایران کشوری که الان آباد است در هر دو صورت علاقه و افتخار به ایران را بیان می‌دارد و دیگری در بعد اجتماعی، تلقی فرد از میزان ایرانی

بودن خودش، چنانچه «ایرانی بیدار» را با مفهوم ملیتی ایرانی بیدار بخوانیم، کودک خود را متعلق به ایران دانسته و خود را به‌عنوان یک شهروند ایرانی، بیدار و هوشیار معرفی می‌نماید و خواستار بیداری بیشتر است. یا اگر به مفهوم کشور ایران و بیداری آن بخوانیم هم هویت خویش را متعلق به کشور ایران دانسته، چنانچه ایران صرفاً محدوده جغرافیایی نیست بلکه از بعد اجتماعی، این مردمان ایران هستند که ایرانی بیدار را، شکل می‌دهند. مثال درس «فردوسی»، صفحه ۷۲، پایه دوم: درس فردوسی، نکات ارزشمندی را برای کودک بیان می‌دارد که در پی حفظ و ارتقای هویت ملی کودکان است، در ابتدا شهر مشهد و توس را معرفی می‌کند که آشنایی و افتخار به مرز و بوم ایران را در پی دارد، که این آشنایی و افتخار یکی از مؤلفه‌های سرزمین در پی کسب هویت ملی کودک می‌باشد. شاهنامه را به‌عنوان کتاب با ارزشی معرفی می‌کند که در حوزه زبان و ادبیات فارسی، کودک را به آثار و ادبیات فارسی علاقه‌مند می‌کند و بیان می‌دارد که در شاهنامه داستان‌های زیادی درباره‌ی ایران و پهلوانان آن می‌خوانیم، که ایجاد تعلق خاطر تاریخی (احساس و عاطفه مثبت یا منفی نسبت به حوادث و وقایع و شخصیت‌های تاریخی) دارد. رستم را به‌عنوان بزرگترین پهلوان داستان‌های شاهنامه معرفی می‌کند در اینجا رسم را هم می‌توان در مؤلفه آشنایی کودک با نمادها و اسطوره‌های ملی در بعد فرهنگ و میراث فرهنگی به‌عنوان نماد و اسطوره شناخته شده ملی نام برد.

هم‌چنین با بیان این موضوع که فردوسی با جمع‌آوری شاهنامه باعث شد که زبان فارسی زنده نگه داشته شود، علاقه و افتخار به خط و زبان فارسی را به طور مستقیم به کودکان یادآور شده است. که یکی از مؤلفه‌های بعد زبان و ادبیات فارسی در شکل‌گیری هویت ملی است و در واقع بار مسئولیت حفظ زبان فارسی را که امروزه از آن استفاده می‌شود، به کودکان تلقین می‌کند.

توصیف شاخص‌های بُعد فرهنگ و میراث فرهنگی

در این بخش میزان فراوانی بُعد فرهنگ و میراث فرهنگی براساس ۶ شاخص آن که منتج از مبانی نظری و ادبیات تحقیق است؛ بررسی می‌شود. این شاخص‌ها شامل «۱- آشنایی با میراث فرهنگی ۲- آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی ۳- تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی ۴- آشنایی با فرهنگ و روش زندگی اسلامی (سنت، شیوه و روش زندگی پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع)) ۵- احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی ایرانی (آیین‌ها، ارزش‌های سنتی، لباس و طرز پوشش ایرانی و جشن‌ها و اعیاد مانند

نوروز) ۶- تلقی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران» هستند. در جدول ذیل میزان فراوانی این شاخص‌ها در محتوای کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی ارائه شده‌اند.

جدول ۲-۷: میزان فراوانی بعد فرهنگ و میراث فرهنگی برحسب شاخص‌های آن در کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی

ردیف	مؤلفه	فراوانی	درصد
۱	آشنایی با میراث فرهنگی	۵	۸
۲	آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی	۱۶	۲۶
۳	تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی	۵	۸
۴	آشنایی با فرهنگ و روش زندگی اسلامی	۱۷	۲۸
۵	احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی ایرانی	۱۲	۱۹
۶	تلقی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران	۷	۱۱
۷	جمع	۶۲	۱۰۰

جدول ۲-۷ بیان می‌کند که در کتاب‌های دوره اول ابتدایی (پایه اول تا سوم دبستان) در مجموع از ۶۲ واحد ثبت شده در زمینه شاخص‌های بعد فرهنگ و میراث فرهنگی، بیشترین فراوانی واحدهای ثبت شده با ۱۷ واحد مربوط به آشنایی با فرهنگ و روش اسلامی و پس از آن شاخص آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی با ۱۶ واحد است. کمترین واحدهای ثبت شده نیز مربوط به شاخص‌های آشنایی با میراث فرهنگی و تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی با ۵ واحد ثبتی هستند. هم‌چنین چگونگی توزیع فراوانی ابعاد متغیر وابسته (بعد فرهنگ و میراث فرهنگی) در متون کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی برحسب سال تحصیلی در جدول ذیل نشان داده شده است.

جدول ۲-۸: میزان فراوانی بعد فرهنگ و میراث فرهنگی در کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی

ردیف	مؤلفه	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	جمع
۱	مؤلفه فرهنگ و میراث فرهنگی	۱۱	۳۴	۱۷	۶۲
۲	درصد	۱۷/۷	۵۴/۸	۲۷/۴	۱۰۰

از سوی دیگر، جدول ۲-۸ نشان می‌دهد در کتاب‌های دوره اول ابتدایی در مجموع از ۶۲ واحد ثبت شده مرتبط با مؤلفه فرهنگ و میراث فرهنگی در سه پایه اول دوره ابتدایی بیشترین فراوانی واحد ثبت شده مربوط به پایه دوم و کمترین آن مربوط به پایه اول ابتدایی است.

جدول ۲-۹: میزان فراوانی مؤلفه بعد فرهنگ و میراث فرهنگی برحسب عناوین در کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی

ردیف	عنوان	فراوانی	درصد
۱	نگاره‌ها	۴	۶/۵
۲	آموزش نشانه	۴	۶/۵
۳	روان‌خوانی	۱	۱/۶
۴	باهم بخوانیم	۳	۴/۸
۵	ستایش و نیایش	۵	۸
۶	دروس	۳۲	۵۱/۶
۷	بخوان و ببندیش	۷	۱۱/۲
۸	بخوان و حفظ کن	۴	۶/۴
۹	حکایات	۲	۳/۲
۱۰	مجموع	۶۲	۱۰۰

جدول ۲-۹ نشان می‌دهد در کتاب‌های دوره اول ابتدایی در مجموع از ۶۲ واحد ثبت شده در زمینه عناوین مرتبط با بعد فرهنگ و میراث فرهنگی، بیشترین فراوانی واحدهای ثبت شده با ۳۲ واحد مربوط به عنوان دروس و پس از آن عنوان بخوان و ببندیش با ۷ واحد است و کمترین واحدهای ثبت شده مربوط به عناوین روان‌خوانی و حکایات به ترتیب با یک و دو واحد ثبتی هستند.

نتیجه‌گیری

آشنایی با فرهنگ و میراث فرهنگی مقوله قابل تأملی است که آموزش آن به یک‌باره میسر نیست، بلکه باید به تدریج و از کودکی ریشه‌های وجود و غرور حاکمی از داشتن اصالت و پیشینه‌ای افتخارآمیز که منشأ آن فرهنگ و میراث فرهنگی عظیم ایرانی است، در کودک رشد و نمو کند. چنین رشدی سبب می‌شود هر فرد مسیر پیش‌رو را با امید و جدیت بیشتر و با بر دوش داشتن بار مسئولیت حفظ این میراث، قدم‌های محکم‌تری برای سازندگی بردارد. لذا با توجه به این ضرورت، محتوای کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی از لحاظ میزان حضور شاخص‌های مرتبط با این مقوله تحلیل کرده و نتایج بدست آمده، در ادامه ارائه می‌شوند.

۱- یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد پایه‌ی اول دبستان با ۴۱ درصد بیشترین میزان

مضامین مرتبط با هویت ملی را داراست و پس از آن پایه‌ی دوم با ۳۶ درصد فراوانی و پایه‌ی سوم نیز با ۲۳ درصد فراوانی این مؤلفه را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما متأسفانه براساس این یافته‌ها متوجه شدیم با آن‌که در سال سوم ابتدایی، کودک تسلط بیشتری بر خواندن و نوشتن پیدا کرده، میزان مضامین مرتبط با هویت ملی به نسبت زیادی در کتاب‌های مربوط به این پایه تقلیل یافته است.

۲- از کل عناوین کتاب‌های فارسی بخوانیم «پایه اول»، شامل نگاره‌ها، آموزش نشانه‌ها، روان‌خوانی و با هم بخوانیم، این نتیجه به دست آمد که در پایه‌ی اول دبستان، «روان‌خوانی» حداقل واحد تشکیل‌دهنده‌ی کتاب، و «آموزش نشانه‌ها» حداکثر واحد را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما با این‌که نشانه‌ها با ۲۳ واحد ثبتي، بیشترین میزان فراوانی در کتاب پایه‌ی اول را دارند، تنها ۶ واحد آن به ابعاد هویت ملی پرداخته است که این کم‌توجهی به هویت ملی، با توجه به میزان بالای بسامد این عنوان جای سؤال دارد.

۳- در «پایه دوم» نیز ستایش و نیایش با ۲ واحد فراوانی در کل کتاب که در هر دوی آن‌ها نیز مضامینی مرتبط با ابعاد هویت ملی وجود دارد، نشان می‌دهد، در این عنوان توجه کافی به ابعاد هویت ملی شده است. هم‌چنین محتوای این کتاب در متون «دروس با فراوانی ۱۸ واحد، ۸ درس آن مرتبط با هویت ملی است، که نشانگر توجه ۴۴ درصدی این عنوان به هویت ملی است، که به نظر کافی می‌رسد؛ اما عنوان «بخوان و حفظ کن» با این‌که در کتاب سال دوم دارای فراوانی ۸ واحد است، فقط ۲ واحد از آن دارای مؤلفه هویت ملیاست که حاکی از توجه بسیار کم متون «بخوان و حفظ کن» پایه‌ی دوم به ابعاد هویت ملی است.

۴- در «پایه سوم» نیز از مجموع فراوانی ۳۵ واحد ثبت شده آن فقط ۱۰ واحد دارای مؤلفه هویت ملی است و عنوان «بخوان و بیندیش» با فراوانی ۷ واحد، که ۳ واحد آن دارای ابعاد هویت ملی است، با ۴۲ درصد مرتبط با هویت ملی، بیشترین میزان را به خود اختصاص می‌دهد و عنوان «حکایات» نیز با فراوانی ۳ واحد، هیچ‌یک از ابعاد هویت ملی را در بر ندارد؛ نبود مؤلفه‌های هویت ملی در حکایات، که برای دانش‌آموزان بسیار موجز و جذاب و فراگیری آن سهل است، نقص محسوب می‌شود.

۴- یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد از مجموع ۱۲۴ واحد ثبت شده مربوط به ابعاد هویت ملی در متون کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره ابتدایی (اول، دوم و سوم)، بیشترین فراوانی با ۶۲ واحد ثبتي مربوط به بُعد فرهنگ و میراث فرهنگی است و در این بعد نیز از میان ۶ شاخص بررسی شده آن، شاخص‌های آشنایی با فرهنگ و روش

زندگی اسلامی با ۱۷ واحد ثبت شده و پس از آن شاخص آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی با ۱۶ واحد بیشترین واحدهای ثبتی را به خود اختصاص داده‌اند.

۵- نتایج حاصل از بررسی جداول میزان فراوانی شاخص‌های فرهنگ و میراث فرهنگی نشان می‌دهد شاخص‌های آشنایی با فرهنگ و روش زندگی اسلامی در بُعد فرهنگ و میراث فرهنگی بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است؛ اما متأسفانه در شاخص آشنایی کودک با میراث فرهنگی و ایجاد حس تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی توجه کمی شده است. هم‌چنین نتایج حاصل از بررسی جداول میزان فراوانی شاخص‌های بعد فرهنگ و میراث فرهنگی نشان می‌دهد شاخص‌های این بعد با ۳۴ واحد ثبتی بیشترین فراوانی را در پایه‌ی دوم به خود اختصاص داده‌اند؛ درحالی‌که پایه‌ی اول با ۱۱ واحد ثبتی و به‌ویژه پایه‌ی سوم با ۱۷ واحد ثبتی، که نسبت به سال دوم بسیار کم است، ظرفیت ارایه مضامین مرتبط با این بعد را کاملاً دارا هستند.

از سوی دیگر، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد عناوین بخوان و حفظ کن، روان‌خوانی، با هم بخوانیم و حکایات که به علت نوع محتوا و تأکید بر حفظ شدن آن‌ها در مدارس از پایداری ذهنی بیشتری نسبت به دیگر عناوین برخوردار است، از حداقل واحدهای ثبتی در زمینه فرهنگ و میراث فرهنگی برخوردارند. هم‌چنین در پایه‌ی سوم با آن‌که آمادگی فراگیری دانش‌آموزان نسبت به سال‌های قبل افزایش یافته، مضامین کمتری در ارتباط با میراث فرهنگی ارائه شده است.

۶- یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد ۳۶ درصد از محتوای کتاب‌های فارسی بخوانیم دوره اول ابتدایی دارای مضامین مربوط به هویت ملی است، و ۶۴ درصد آن مربوط به آموزش مفاهیم و موضوعات دیگر است. درواقع، کتاب‌های فارسی بخوانیم سه‌سال اول تحصیل به هویت ملی به میزان کافی پرداخته‌اند. هم‌چنین یافته‌های پژوهش تأیید می‌کند که به موضوع فرهنگ و میراث فرهنگی در متون کتاب‌های مورد بررسی توجه شده، اما چگونگی توزیع فراوانی شاخص‌های میراث فرهنگی دارای اشکالاتی است که پیشنهاداتی برای رفع آن‌ها بیان می‌شود.

پیشنهادهای تحقیق

- چنان‌که در جداول نشان داده شد، میزان عناوین بخوانیم و حفظ کنیم و نگاره‌ها که دارای مضامین فرهنگ و میراث فرهنگی است در پایه‌ی اول کافی است ولی در

پایه‌های دوم و سوم، میزان آن‌ها تقلیل می‌یابد. از این رو، پیشنهاد می‌شود محتوای دو پایه‌ی دیگر هم به میزان پایه‌ی اول ارتقا یابد.

- در کتاب پایه‌ی اول، که کودک آموزش را با نشانه‌ها آغاز می‌کند و حجم زیادی از کتاب را دربرگرفته است، پیشنهاد می‌شود به عناصر هویت‌بخش در این نشانه‌ها توجه ویژه و هدفمندتری شود.

- با توجه به این که بخاطر سپاری متون «بخوان و حفظ کن» اجباری است و سال‌های سال در ذهن دانش‌آموز باقی می‌ماند؛ پیشنهاد می‌شود، اشعاری که برای آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با فرهنگ و میراث فرهنگی مناسب است؛ به‌ویژه در پایه‌ی دوم ابتدایی گنجانده شود.

- در پایه‌ی سوم هیچ مؤلفه‌ی هویتی، به‌ویژه در زمینه میراث فرهنگی در حکایات دیده نمی‌شود. پیشنهاد می‌شود حکایاتی در کتاب فارسی بخوانیم گنجانده شوند، که کودک را برای آشنایی با فرهنگ و میراث فرهنگی وی یاری رساند.

- با توجه به اهمیتی که هویت فرهنگی و ملی در شکل‌دهی به شخصیت افراد دارد، پیشنهاد می‌شود، پژوهشگران نیز بر این مهم تمرکز کنند و میزان حضور مؤلفه‌های هویت ملی را در دیگر متغیرها بسنجند. هم‌چنین به دلیل تنوع کتاب‌های درسی در طی سال‌های تحصیلی، به محققین پیشنهاد می‌شود برای سنجش هویت ملی در کتاب‌های درسی، علاوه بر کتاب فارسی بخوانیم، کتاب‌های درسی دیگر را هم بررسی کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۸): «سازگاری هویت‌ها در فرهنگ ایرانی»، *فصلنامه سیاست مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، دوره ۳۹، ش ۲، صص ۴۹-۲۳.
- برگر، پیتر و دیگری (۱۳۸۷): *ساخت اجتماعی واقعیت*، ترجمه ف مجیدی، انتشارات تعلیم و فرهنگی، چ ۲، تهران.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۷): «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۲، ش ۵، صص ۲۲۸-۱۹۳.
- حقیقتیان، منصور؛ غضنفری، احمد؛ تکه اکبرآبادی، پروانه (۱۳۹۰): «هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه اصفهان»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، دوره ۲۲، ش ۴۱، صص ۸۲-۷۱.
- دوستی، مهدی (۱۳۹۰): *سنجش هویت ملی در میان دانش‌آموزان دوره ابتدایی بر مبنای شناخت تصویری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت امور فرهنگی، دانشکده مدیریت و اقتصاد. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۶): «هویت ملی و دینی در ضرب المثل‌های فارسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۸، ش ۲، صص ۵۲-۲۷.
- روح‌الامینی، محمود (۱۳۷۹): «میزگرد فرهنگ و هویت ایرانی، فرصت‌ها و چالش‌ها»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۴، صص ۳۱-۲۳.
- *شاخص‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی* (۱۳۸۹): دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (کارگاه تدوین شاخص‌های فرهنگی)، ویرایش سوم، تهران.
- شاهسینی، شهرزاد (۱۳۸۶): *تبیین سازوکارهای مؤلفه‌های جامعه‌پذیری کتاب‌های علوم انسانی دوره ابتدایی در چارچوب تحلیل انتقادی گفتمان*.
- صالحی‌امیری، سیدرضا (۱۳۸۷): *پژوهشنامه هویت*، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، ش ۱۹، صص ۸-۵.
- صالحی‌عمران، ابراهیم و شکیباییان، طناز (۱۳۸۹): «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۸، ش ۱، صص ۸۴-۶۳.
- *کتاب‌های فارسی اول، دوم و سوم دبستان* (۱۳۹۳): تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- لقمان‌نیا، مهدی و خامسان، احمد (۱۳۸۹): «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، *تحقیقات فرهنگی*، دوره ۳، ش ۲، صص ۱۷۱-۱۴۷.
- میلر، دیوید (۱۳۸۳): *ملیت*، ترجمه داود غریاق‌زندی، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- یوسفی، علی (۱۳۸۰): «روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت اقوام در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۲، صص ۱۸-۱۷.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی